

Rozluštění, které přidalo pět století k raným dějinám Řeků

ANTONÍN BARTONĚK

Dosud nepublikovaná přednáška prof. PhDr. A. Bartoňka, DrSc., vychází u příležitosti jeho nedožitého 90letého jubilea.

Vážený pane rektore, vážené dámy, vážení pánové!

Ještě před padesáti lety se dějiny Řeků začínaly někdy v 8.–7. stol. př. Kr., i když bylo jasné, že homérické básně, zapsané někdy v těchto stoletích, obsahují narážky o několik století starší. Od druhé poloviny 19. stol. byly známy výsledky Schliemannových archeologických vykopávek z Tróje, Mykén, Tíryntu, avšak teprve v 30. letech 20. století byl s to švédský starověký historik Nilsson oprávněně poukázat na skutečnost, že se nejvýznamnější prehistorické objevy na řecké pevnině překvapivě kryjí s místy již předtím dobře známými ze starořecké mytologie. To však již byl odborný svět mezitím informován o desítkách, ba stovkách písemných nálezů zejména z krétského Knóssu (Angličan A. J. Evans je začal odkrývat v roce 1900), a později i z messénské Pylu (Američan C. W. Blegen v roce 1939), a to většinou na nevytvořených hliněných tabulkách tzv. lineárního písma B ze 14.–13. stol. př. Kr. Ale až zhruba do poloviny 20. století se jen málokdo odvážil myslet na to, že by se pod tamními nápisy mohla skrývat stará řečtina. Nemyslí si to zprvu ani anglický architekt Michael Ventris, když se začal v roce

1949 zabývat jejich luštěním a v příštích letech rozvinul v tomto směru podivuhodnou metodologickou aktivitu, jež jej přivedla v létě 1952 za pomoci cambridgeského klasického filologa Johna Chadwicka k závěru, že zmíněné krétsko-peloponnéské záznamy pořízené v slabičném lineárním písmě B jsou psány řečtinou ne nepodobnou jazyku Homérovu. Správnost Ventrisova rozluštění prověřil sám C. W. Blegen o několik měsíců později, když byl v Athénách na jaře 1953 s to s pomocí Ventrisova slabičného klíče přečíst některé nově očištěné tabulky, jím samým o několik měsíců předtím v Pylu odkryté a nikým mezitím neprostudované.

Informace o rozluštění písma se objevila brzy ve všech hlavních odborných časopisech a tak se dostala v roce 1954 i do Brna v jednom francouzském časopise. Napsal jsem tehdy o rozluštění tohoto tzv. lineárního písma B o cca 90 znacích krátkou zprávu v češtině do Sborníku prací filozofické fakulty naší univerzity, a protože se mi z určitých důvodů zdálo, že jeden z několika dosud nerozluštěných znaků by mohl v řečtině lineárního písma B odpovídat pražecké slabice SA, příp. pozdějšímu HA (např. v homérském *nebhea* „mračna“, což odpovídá přesně českému „nebesa“), interpretoval jsem tento znak jako HA a uveřejnil o tom v roce 1957 anglicky psaný článek rovněž ve fakultním Sborníku. Cestou časopisecké výměny se dostalo toto číslo do knihovny Britské archeologické školy v Athénách a tam si je brzy nato přečetl jeden z rozluštětelů John Chadwick a pozval mě na konferenci o mykénštině do Londýna. Za další více než čtyři desítky let jsem pak publikoval přes dvě stovky článků a recenzí a jiných statí z oboru, kterému se dnes říká podle Mykén mykénologie – nikoli mykologie, jak musím občas tento rozdíl vysvětlovat při telefonicky projevovaném zájmu o konání přednášek o muchomůrkách a hřibu satanovi. Nedávno jsem byl pak s to dokončit práci na vydání knihy *Handbuch des mykenischen Griechisch*, první všestranné encyklopedie mykénské řečtiny o cca 680 stranách, vydané nakladatelstvím Carla Wintera v Heidelbergu. Kniha tam vyšla v únoru 2003, a to za účinné podpory jednak Grantové agentury České republiky a jednak německé nadace Alexander von Humboldt-Stiftung – a za knihu jsem dostal loni¹ cenu rektora Masarykovy univerzity.

O knize tu nechci podrobněji mluvit. Bude Vás však možná zajímat, že egejských a kyperských slabičných písem z doby před vznikem řecké abfabetu, tj. před rokem 800 př. Kr., se dnes uznává celkem pět, což jsou:

- a) krétské písmo hieroglyfické, z doby mezi l. 2200–1600, asi 330 dokladů /nerozluštěné/,
- b) krétské lineární A, 1900–1400, cca 1400 dokladů /nerozluštěné/,
- c) krétsko-mykénské lineární B, 1400–1200 /s texty v řečtině/, cca 5900 dokladů,
- d) kypersko-mínojské písmo, 1550–1000, cca 100 dokladů /nerozluštěné/ a
- e) klasické písmo kyperské, 1050–300, cca 150 dokladů /s texty převážně v kyperském dialektu staré řečtiny, ale i v neznámém starokyperském jazyku/.

¹ V roce 2003.

Dosud celkový počet dokladů těchto písem, nalezených velkou většinou až v minulém století, se tedy dnes již blíží osmi tisícům kusů, z toho je víc než šest tisíc nápisů ve staré řečtině. Některé z těchto písemných památek obsahují jen jeden nebo několik písemných znaků, ale lineární písmo B má např. doložen text i o 407 slabičných znacích, tj. asi o 700 slovech. Znaky písma byly buďto znaky slabičné, jako ta-te-ti-to-tu (takže by se jimi dnes dobře psala např. japonština se slovy jako Tokio, Jokohama atd.), anebo znaky obrázkové pro zachycování osob, zvířat či různých předmětů, příp. pro číslice, míry a váhy. Tak tedy např. pro zobrazování muže bylo typické přepásání v pase, pro ženy naopak zúžení postavy hned pod řadry a směrem dolů pak dlouhá zvonová sukně krétského typu, splývající až k zemi. Obdobné bylo i zobrazování zvířat: kůň je reprezentován schematizovanou koňskou hlavou, hřebec má na šíji dvě vodorovné čáry, označující mužské pohlaví, kdežto klisna je vyznačována koňskou hlavou, z níž dolů splývá krétská sukně. Totéž platí i o ovcích, kozách, prasatech, takže prasečí hlava se zvonovou sukní označovala ve přepře ženského rodu.

Nejrozsáhlejší částí mé knihy je první relativně úplná gramatika mykénské řečtiny, jež byla značně podobná řečtině básníka Homéra. Mluvnici se tu nebudeme zabývat, ale zaujmout Vás může to, že se na mykénských nápisech objevují i vlastní jména u Homéra doložená. Jenže protože mykénština je ze 14.–13. stol. a Homérova Ilias nebo Odysseia až z 8. stol. př. Kr. (nebo nanejvýš o jedno či dvě století starší), jde o totožnost jmen a nikoli konkrétních osob. Tak např. Achilleus z lineárních tabulek je jakýsi zemědělský podnikatel s ječmenem, Hektór je osoba činná v kultu blíže neuvedeného božstva a vlastní jméno Aiwans (čili u Homéra významný řecký hrdina Aias) je dokonce v mykénštině doloženo jen jako jméno tažného zvířete, přesněji vola. Často pak osobní jména označují jisté lidské nebo zvířecí vlastnosti. Tak např. mužské jméno *Philowergos* zachycuje typickou mužskou, či lépe žádoucí mužskou vlastnost „Ten, který miluje práci“ (*philó* „miluji“ a *wergon* „práce“, něm. *Werk*, angl. *work*), nebo jedna žena se zase jmenovala *Philowoiná* „Ta, která miluje víno“ (řec. *woinos*, lat. *vinum*, čes. *víno*). Výstižná jsou i místní označení *Elafón limenei* „v Zálivu jelenů“ nebo *Págá acharis* „Smrdutý pramen“.

Texty tabulek nás přitom seznamují s poněkud jinou stránkou podivuhodného raného světa 2. pol. 2. tis. př. Kr., než která byla doposud známá z unikátních památek hmotné kultury, jako byly zlaté masky na tvářích králů v mykénských šachtových hrobech, nádherné fresky na stěnách paláců z Mykén, Tíryntu, Pylu, Théb a Knóssu nebo porůznu nalézané zlaté poháry s reliéfy lovců i lovených zvířat.

Rozluštění lineárního písma B připojilo totiž k vysoce umělecky hodnotným artefaktům soubor písemných záznamů více méně nudných a leckdy až nečekané banálních. Nenalezla se mezi nimi žádná další básnická díla, jež by soutěžila s Homérovými, nýbrž třeba např. jen inventáře válečných vozů, kde je inventováno každé pokažené nebo chybějící kolo, jinde před námi defilují strohé seznamy hlídek střezících pobřeží pylského království před nepřátelským úderem z moře. Jiná tabulka, začínající normálně a běžným způsobem, přechází náhle do nejasných

škrtanců a končí zmateně, takže máme dojem, že se tu stalo něco podobného jako o 1000 let později v Syrákúsách, když Archimédés cosi kreslil do písku, a vyrušen nepřátelským, konkrétně římským vojákem, vzkřikl „Neruš moje kruhy“ a tento takto vzniklý střet lidského intelektu s hrubou fyzickou silou už nepřežil. A dobu nedávno minulou nám jakoby připomíná záznam pylského úředníka, že messénští kováři nedodali slíbenou kvotu bronzu, ale že ji určitě dodají v příštím roce. Na jiné tabulce se zase píše, že kněžka Erithá sice údajně tvrdí, že má jistý pozemek v soukromém držení, ale dámos/démos „lid“, nebo spíše jeho prodloužená ruka, tj. úředníci z palácového katastrálního úřadu, jsou toho názoru, že ten pozemek patří dámu/dému, tj. – řekněme – státu. Rozluštitel John Chadwick, který se věnoval s nezměrným úsilím interpretaci tabulek, si kdysi dávno, ještě v začátcích své práce, horce postěžoval, že mu celý soubor zachovaných záznamů někdy připadá, jako kdyby naši potomci někdy za dva tisíce let našli při výkopech na starém smetišti odpad z kbelíků vyhozených před časem z nějakého obchodního domu nebo místního úřadu.

Ony ty tabulkové záznamy měly totiž původně pouze krátkodobý účel. Psaly se na navlhčenou hliněnou masu, která brzy po popsání sice ztvrdla, ale zůstala křehká a měla sloužit jen pro krátkodobé záznamy, a ty se přepisovaly na trvanlivější písemný materiál, jakým byly např. vysušené palmové listy. Jenže když do města vtrhli nepřátelé a palác zapálili, pak to, co mělo zůstat zachováno, s palmovými listy shořelo, zatímco se křehké hliněné tabulky se svými banálními detaily naopak ohněm vypálily a na věky zachovaly. Chadwickově jistě skepsi k obsahu tabulek se tedy nelze divit.

Ale nakonec i takovéto písemné památky mají pro nás svou hodnotu a zaslouží si naši pozornost. Psali je lidé z masa a kostí a užívali písmo přinejmenším po dvě století. Některé záznamy jsou přitom tak hezky napsané a byly nalezeny v takových souvislostech, že jde možná o tabulky z písařských škol, v kterých se mladí adepti učili psát. Přitom provedení jednotlivých napsaných znaků je někdy individuálně natolik odlišné, že odborníci, jako Belgičan J.-P. Olivier a jiní, byli s to např. v Knóssu od sebe odlišit v jediném roce až sto různých písařských rukou a v Pylu alespoň 60–70. V héraklijském muzeu na Krétě Olivierovy výsledky dokonce kontroloval penzionovaný inspektor švédské policie, když tu podrobně zkoumal otisky prstů, které starověcí písaři zanechali na rubu tabulek, ještě než ty plně vyschly a zatvrdly.

Zvláštní je přitom jedna věc. Všechny texty lineárního písma B (a je jich kolem 6000) zmizely z povrchu zemského spolu s pádem paláců, jejichž pánům sloužily. Ale nepodlehly úplné zkáze. Řekové doby mykénské pouze zapomněli, že kdysi dovedli psát. Sami vládci nikdy psát neuměli a těch několik stovek gramotných se používáním písma již nedovedlo uživit. Stejně by bylo bývalo obtížné udržovat si ve všeobecném chaosu po pádu mykénské kultury kolem r. 1200 př. Kr. znalost všech 90 slabičných znaků a nejméně stovky obrázkových ideogramů. Nová situace nastala, když se zhruba o 400 let později, kolem r. 800, seznámili řečtí námoř-

níci a obchodníci se souhláskovým písmem Foiničanů o zhruba 22 souhláskových znacích, inteligentně převedli 5–6 znaků souhláskových ve znaky samohláskové, rychle užívání této své nové abfabetý rozšířili zejména na západ do krajin při Neapolském zálivu a ta se pak zásluhou Etrusků a brzy i Římanů postupně stala – později např. i se svými slovanskými odnožemi – vedoucím kulturním písemným systémem evropské civilizace. Není se co divít: na zvládnutí 25–35 znaků dnešních hláskových abeced v podstatě stačí první třída základní školy, jak jsme se o tom měli možnost sami přesvědčit.

Jen jedna otázka mě přítom, abych tak řekl, truí. Když tak zpětně pohlížím na svou vysokoškolskou kariéru, tak se mi zdá, že jsem se vlastně – pochopitelně vedle svého učitelského úvazku v oblasti latiny a staré řečtiny – zabýval písmem, které sice existovalo a patřilo k určité etapě lidského vývoje, ale pak zmizelo a zůstalo totálně bez jakékoli návaznosti. Já jsem se tedy zabýval něčím, co bylo jakoby k ničemu. Dnes ovšem vím, že se vývoj civilizace dostává vůbec dosti často jakoby do slepé uličky.

Vzpomínám si na to, jak jsem se po skončení vojenské služby a po přijetí na místo lektora staré řečtiny stal na filozofické fakultě členem kulturní komise ROH, a když jsme se ještě s dalšími dvěma kolegy dozvěděli z Čsl. rozhlasu Brno o existenci jakéhosi zázračného přístroje zachycujícího lidský hlas (nesl dokonce řecký název magnetofon) – tak jsme zkrátka tehdy dovezli a jen stěží na fakultě přenesli příslušnou asi 15kilovou bednu do jedné přízemní posluchárny, aby tu rozhlasový technik mohl zájemce řádně instruovat. Uvážím-li, že můj vlastní o mnoho menší magnetofon Sonet Duo leží dnes už po léta bez užitku kdesi pod postelí, zdá se mi ve srovnání s jepičím životem magnetofonu zmíněná dvousetletá délka používání mykénské lineárního písma B přece jen docela dlouhá.

Ale co bylo, to bylo, teď jsem tu profesorem – vážení přítomní – profesorem, co napsal knížku o mykénologii a přítom, jak se zdá, přežil magnetofon! – Cesty paní vědy jsou opravdu křivolaké a těžko odhadnutelné, a my si pouze jako herci s různým úspěchem „vykračujeme a durdíme se“ na jejím jevišti, jak by řekl starý dobrý Shakespeare!

Vážené dámy, vážení pánové, děkuji Vám, že jste si mě vyslechli.

Předneseno u příležitosti Akademického dne 19. května 2004 na Právnické fakultě Masarykovy univerzity. Autor získal Cenu rektora za „Významný tvůrčí čin“.